

Olympe de Gouges och jämlikhetens problem

Den franska revolutionen som började 1789 och gick genom flera faser var i många bemärkelser Europas första seriösa demokratiförsök, som innan sin blodiga och självförvållade undergång hann aktualisera flera fortfarande olösta demokrati-problem. Ett av problemen handlar om representation: vad krävs för att de beslutande organen verkligen skall representera folket? Ett annat problem gäller relationen mellan jämlikhet och de skillnader som råder mellan både individer och grupper av individer. I dagens debatt uppmärksammas inte enbart skillnader mellan kön, utan också skillnader i bland annat samhällsklass, etnicitet, språk, religion, sexuell inriktning, ålder och förmåga. De klassiska frågorna om frihet och jämlikhet artikuleras inte på samma sätt inom olika grupper och varje individ hör ofrånkomligen till ett flertal grupper.

I samband med den franska revolutionen ställdes dessa frågor av Olympe de Gouges (1748–1793) i skriften *Les droits de la femme. A La Reine* (1791) [Kvinnans rättigheter. Till Drottningen]. Skriften innehåller den deklaration om kvinnans och medborgarinnans rättigheter som gjort Gouges berömd, men deklarationen är bara en del av en större helhet. Gouges deklaration läses oftast som en kritik av den Deklaration om människans och medborgarens rättigheter som Frankrikes nationalförsamling antog i augusti 1789, men är i själva verket riktad mot den nya konstitution (grundlagen av den 3 september 1791) som nationalförsamlingen debatterade flitigt innan den undertecknades av kung Ludvig XVI. Gouges publicerade sin skrift samma dag som konstitutionen undertecknades: 14 september 1791.

Den nya konstitutionen gav alla medborgare

utökade rättigheter, men skilde samtidigt åt aktivt och passivt medborgarskap. Endast de som tillerkändes aktivt medborgarskap (*citoyens actifs*) gavs fulla politiska rättigheter, inklusive rösträtt och rätt att väljas till ämbeten. Denna status gavs män som hade fyllt 25 år och betalat en skatt som motsvarade tre dagars arbete. Kvinnor, tjänstefolk, lantarbetare, slavar, judar och skådespelare gavs passivt medborgarskap. Gouges kritik riktas mot detta tudelade medborgarskap. Hon diskuterar kvinnors rättigheter och nämner slavarnas situation, men hennes text kan läsas så att den omfattar alla uteslutna grupper.

Gouges deklaration är inte i första hand en kritik av Deklarationen om människans och medborgarens rättigheter, utan hon åberopar den ursprungliga deklarationens universella innebörd. Franskans *le homme* betyder både man och människa. Den ursprungliga deklarationens mångtydighet gjorde det möjligt att både utesluta och innefatta kvinnor. Gouges argumenterar för den senare tolkningen.

Mänsklighetens två hälfter

Gouges var en anhängare av revolutionens moderata krafter och hon förespråkade en form av konstitutionell monarki. Det var hennes försvar av monarkin och drottning Marie Antoinettes liv som ledde henne till giljotinen den 3 november 1793, två veckor efter drottningen. Gouges skrift om kvinnans rättigheter inleds, i enlighet med sin titel, med ett företal där hon åberopar drottningen och ber henne verka som en moralisk förebild och försvarare av sitt olycksdrabbade kön.

Texten drivs av en stark könsidentitet. Gouges

skriver som kvinna och hon uppmanar sina medsysstrar att ta fasta på sina rättigheter. I utropet ”Kvinnor, vakna upp! Förnuftets väckarklocka ljuder genom universum: erkänn dina rättigheter”¹ talar hon till kvinnorna, inte i egenskap av deras representant. På den punkten skiljer sig Gouges skrift på ett grundläggande sätt från Nicolas de Condorcets något tidigare ställningstagande *De l’admission des femmes au droit de cité* (1790), där han försvarade kvinnors medborgerliga rättigheter å deras vägnar.

Gouges retoriska strategi leder till att också mannen blir ett kön, inte enbart en representant för den universella mänskligheten. Hon tilltalar honom direkt:

Man, förmår du vara rättvis? Det är en kvinna som ställer dig frågan; den rätten fråntar du väl inte henne. Förtälj mig: vad gav dig suverän makt att förtrycka mitt kön? Din styrka? Dina förmågor? Iakttäck skaparen i hans visdom; gå ut i naturen i dess storhet, som du verkar vilja närma dig, och ge mig, om du törs, ett exempel på motsvarande tyranni. [...] Om du kan, sök, undersök och särskilj könen såsom de förvaltas av naturen. Överallt kommer du att finna dem sammanflätade; överallt i detta odödliga mästerverk samarbetar de i harmonisk samvaro.

Enbart mannen har klätt upp en princip av sin särart. Bisarr, blind, uppblåst av vetenskap och vansläktad intill okunnighet i detta sekel av upplysning och skarpsinne, vill han regera som despot över ett kön, som också har givits alla intellektets gåvor. Han gör anspråk på att få åtnjuta revolutionen och sin rätt till jämlikhet, och säger inget mer. (Gouges 1993, s. 205–206.)

Citatet visar i hur hög grad Gouges påverkats av Jean-Jacques Rousseaus syn på människan och kulturen. Vi ser civilisationskritiken: mannen är vilseledd av pretentiös kunskap, som i själva verket hindrar honom från att förstå naturens sanna ordning. När vi närmare undersöker hur Gouges framställer den naturliga relationen mellan könen, ser vi också där mindre uppenbara, men viktiga likheter med Rousseaus uppfattning. Gouges betonar inte i första hand könets likhet, också om hon framhåller att även kvinnan givits alla intellektets gåvor, utan beskriver hur de är sammanflätade. I naturen framträder könen i symbiotisk harmoni med varandra.

De jämlikt olika könen

Det för den franska revolutionen så betydelsefulla ordet *égalité* togs under 1600-talet i bruk uttryckligen för att beskriva könsjämlikhet. Redan i början av seklet publicerade Marie le Jars de Gournay skriften *Égalité des hommes et des femmes* (1622), som följdes av François Poulain de la Barres *De l’égalité des deux sexes* (1673). Mellan dessa två skrifter ligger den cartesianska filosofins genombrott. Gournays argumentation baserar sig på Aristoteles, medan Poulain använder René Descartes filosofi, men bägge ämnar visa att könen är jämlika därför att de i alla väsentliga bemärkelser är lika. Den unga Rousseau inspirerades av det föregående seklets könsdebatt, men kritiserar i sina mogna verk tanken om köns(jäm)likhet. I *Émile* (1762) skriver han:

... hur fåfänga är inte dispyterna kring huruvida det ena av de två könen är överlägset eller om de är jämlika – liksom det ena, genom att fullfölja naturens ändamål i enlighet med sitt specifika syfte därmed skulle vara mindre fulländat än om det liknade det andra mera!²

Rousseau betonade könsskillnadens betydelse och han ställde uttryckligen kvinnan utanför det politiska beslutsfattandet. Speciellt i Storbritannien kritiserade 1700-talsfeminister Rousseaus kvinno- syn och åberopade jämlikhet baserad på könslikhet, men för att förstå Gouges argumentation måste man beakta att hon valde en delvis annan strategi. Hennes argumentation för kvinnans lika politiska rättigheter bygger inte i första hand på att kvinnan är lik mannen, utan på att kvinnor och män utgör två jämbördiga hälften av mänskligheten.

Gouges kritik av Rousseau är i huvudsak implicit och uppstår som en följd av att hon betonar att både män och kvinnor är könsvarelser. Ur Gouges perspektiv gör Rousseau misstaget att trots sitt betonde av könsskillnaden se mannen som en representant för det universellt mänskliga. Därför kan han representera kvinnan, till exempel då politiska beslut fattas. Enligt Gouges måste kvinnan representera sig själv för att den naturliga harmonin skall kunna uppnås inom det politiska beslutsfattandet. Det universellt mänskliga som uttrycks i den ur-

sprungliga deklARATIONEN om människans och medborgarens rättigheter består av två olika, men sammanflätade kön.

Då Gouges argumenterar för kvinnans medborgarligen rättigheter åberopar hon ingalunda enbart kvinnors intressen, utan också det allmänna samhällsintresset, som kräver kvinnors deltagande. När hon introducerar sin deklARATION om kvinnans och medborgarinnans rättigheter betonar hon, trogen sin tillspetsande retorik, att den försumlighet och det förakt med vilka kvinnans rättigheter bemötts är ”den enda orsaken till offentliga motgångar och statsklickens korrupktion” (Gouges 1993, s. 206). Här spelar könsolikheten en väsentlig roll. Kvinnan har enligt både Rousseau och Gouges specifika moraliska förmågor och enligt Gouges måste dessa förmågor ges plats i samhällslivet, inte enbart i hemmet, såsom Rousseau ansåg.

De olikas lika rättigheter

Jämsides med samhällets intressen betonar Gouges kvinnans intressen och det är uppenbart att hon anser kvinnans och samhällets intressen stöda varandra. Medborgarens rättigheter bör enligt Gouges formuleras så att de jämlikt garanterar båda könen rättigheter. Hennes deklARATION om kvinnans och medborgarinnans rättigheter följer den ursprungliga deklARATIONENS indelning i paragrafer och är speciellt intressant då den omformulerar en paragraf så att den beaktar kvinnans köns specifika situation.

Paragraf XI befäster yttrandefriheten och här betonar Gouges omformulering att denna rätt är speciellt viktig för kvinnor, eftersom den garanterar rätten att säga ”jag är mor till ett barn som tillhör dig” (Gouges 1993, s. 208). Rätten att utpeka fadern till ett utomäktenskapligt barn kan synas trivial, men i den sociala kontext där Gouges formulerade sig var frågan om utomäktenskapligt faderskap av yttersta vikt för både modern och barnet. En mor som försökte utpeka fadern till sitt barn kunde, förutom att vägras ekonomiskt bistånd, bemötas med åtal för ärekränkning. Gouges behandlar frågan också i sitt förslag till ett nytt äktenskapskontrakt, som ingår i deklARATIONENS efterskrift. Förslaget tituleras ”samhällskontrakt (*Contrat social*) mellan man och kvinna” (Gouges 1993, s. 211), vilket redan i sig

Olympe de Gouges i tecknaren Catels gestaltning (2012).

bidrar till att politisera äktenskapet i samma anda som senare inspirerade 1970-tals feminismens slagord ”det privata är politiskt”.

På ett allmänt plan är Gouges paragraf XI viktig därför att den formulerar en köns specifik rättighet, som inte ger det andra könet en motsvarande rättighet. Artificiell befruktning kan komma att göra frågan mera komplicerad, men under Gouges samtid var de biologiska och sociala omständigheterna sådana, att en man i allmänhet varken behövde eller med säkerhet kunde peka ut sitt barns mor. Dagens feministiska rättsteoretiker diskuterar motsvarande frågeställningar i samband med abort och våld mot kvinnor, där det kan uppkomma behov av rättskydd, som inte på motsvarande sätt varken behöver eller kan ges det andra könet. Gouges diskussion är tentativ, men hon uppmanar också vår samtid att fundera allvarligt på när jämlikhet förutsätter att man postulerar specifika rättigheter utan allmän motsvarighet. Detta behov gäller naturligtvis inte enbart köns specifika rättigheter.

Både Gouges paragraf XI och senare motsvarande paragrafer pekar på relationen mellan rättigheter

och makt. Kvinnans behov av rätten att peka ut sitt barns far har en biologisk grund, men aktualiseras av en ojämn maktfördelning, som ger mannen juridiskt, socialt och ekonomiskt övertag. Gouges försökte i allra högsta grad politisera rättighetsdiskursen. Hennes strävan är speciellt tydlig då hon anklagar mannen för hans tyranni och despotiska styre över kvinnan. Tyranni innebär orättfärdig makt och Gouges betonar att den franska nationalförsamlingens makt förblev orättfärdig så länge alla medborgare inte hade samma rätt till aktivt medborgarskap.

Gouges relevans

Då Gouges och hennes skrift överhuvudtaget uppmärksammas av vår tids feministiska teori har det ofta skett via begreppshistorikern Joan Wallach Scotts kritik. I sin samtidsklassiker *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man* (1996), diskuterar Scott i sin detaljerade och intressanta tolkning Gouges försök att kombinera könsolikhet med universella rättigheter, men drar slutsatsen att försöket är dömt att misslyckas. Enligt Scott utgör idén om universella rättigheter och idén om könsolikhet en paradox. Hennes motivering är begreppshistorisk: diskursen om universella rättigheter har i sig själv skapat begreppet könsolikhet för att visa att kvinnan till sin natur är olik mannen och därför inte behöver inkluderas i kategorin rättighetsbärare. De två begreppen har konstituerats så att de utesluter varandra.³ Rousseau utgör ett gott exempel på denna trend.

Scott pekar på viktiga svårigheter som uppstår då man vill kombinera universella rättigheter med olika former av olikhet, men då det gäller Gouges fallerar hennes argumentation på åtminstone två olika plan. För det första beaktar Scott inte att Gouges skrift i sig själv är diskursskapande. Skriften kom att förpassas till den politiska teorins marginaler. Den påverkade inte i någon högre grad den dominerande rättighetsdiskursen, men tillhör en motdiskurs, som kontinuerligt ifrågasätter den begreppsliga motsättningen mellan universella rättigheter och (köns)olikhet.

När vi studerar hur Gouges formulerar sin motdiskurs ser vi dessutom hur radikalt hon dekonstruerar den diskurs om universella rättigheter som

konstruerat könsolikheten som sin motsats. Hennes kritik av Rousseau är implicit, men ur diskursperspektiv är den rena dynamiten. Gouges gör mannen till en könsvarelse jämsides med kvinnan, vilket innebär att han inte längre ensam kan representera det universellt mänskliga. Scotts tolkning missar det faktum att Gouges inte tar vare sig det universellt mänskliga eller könsskillnaden som givna begrepp, utan konstruerar sina egna subversiva och maktkritiska omformuleringar.

Gouges utvecklar en identitetspolitik baserad på antagandet att det existerar en i naturen förankrad könsskillnad. Denna utgångspunkt känns främmande för många nutidsfeminister och andra försvarare av inkluderande jämlikhetsbegrepp. När vi betraktar Gouges ur ett begreppshistoriskt perspektiv ser vi dock att det inte spelar någon roll om könsskillnaden – eller andra skillnader – existerar i naturen eller inte. Det väsentliga är begreppen, deras innehåll och relationer till andra begrepp. Gouges kanske mest banbrytande insikt var att göra mannen till en könsvarelse. Denna insikt utgör en av de viktigaste utgångspunkterna för det som idag kallas kritisk maskulinitetsforskning.

MARTINA REUTER

Slutnoter

- 1 Olympe de Gouges (1993), *Écrits politiques 1788–1792*, vol. 1, red. O. Blanc (Paris: Côté-femmes), s. 209, övers. *Nya Argus*.
- 2 Jean-Jacques Rousseau (2012), *Œuvres complètes: Édition thématique du tricentenaire*, vol. 8, red. R. Trousson, F. S. Eigeldinger, m. fl. (Genève & Paris: Slatkine & Champion), s. 825, övers. *Nya Argus*.
- 3 Joan W. Scott (1996), *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press), s. 16.